

Plató i els poetes: les raons d'una tensió irresolta¹

Francesc Casadesús Bordoy
Universitat de les Illes Balears

ABSTRACT

Plato, in the *Republic*, was extremely critic with the poets and he even proposed their expulsion from the ideal city. In order to justify it, he mentioned an 'ancient quarrel' between poetry and philosophy, for which he blamed the former. However, if the causes of this tension are analyzed, it becomes clear that it was the result of other very specific facts: the defamation that Socrates suffered on behalf of the playwrights, specifically Aristophanes in the *Clouds*.

KEYWORDS: Socrates, Aristophanes, ancient quarrel, philosophy, poetry

LA MIRADA POÈTICA DE CARLES MIRALLES I ROBERT GRAVES

En primer lloc, abans de començar la meva exposició, vull explicar el motiu pel qual, quan Montserrat Jufresa em va convidar a participar en aquest homenatge al nostre amic Carles Miralles, vaig triar aquest tema. Al seu llibre *Sota el signe del fènix*, que recull els articles que en Carles va anar publicant entre els anys 2002 i 2007 al suplement de cultura del diari *Avui*, i que l'editor mallorquí Leonard Muntaner va publicar a partir d'unes gestions que vaig fer personalment, com el propi Carles recorda en la seva presentació, hi ha un capítol titulat «Els poetes, deia Plató, tenen el cap ple de déus». En aquest article, el seu autor amb una gran sensibilitat, aborda la controvertida tensió entre poesia i raó per defensar les il·limitades capacitats de la primera, enfront

1. Treball finançat per: FEDER/ Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades – Agencia Estatal de Investigación/ Proyecto: «Estudios sobre Platón y las religiones mistericas», con la referencia FFI2017-88429-P. Així mateix, aquest treball s'emmarca en el projecte de recerca «Estudio y análisis comparativo de las principales fuentes socráticas: Platón, Aristófanes y Jenofonte» del Programa Logos Fundación BBVA de Ayudas a la Investigación en el Área de Estudios Clásicos.

de les limitacions de la segona. Així, Carles Miralles afirma: «la poesia no dona raó del món —no l'explica racionalment—; el diu». Un poc més endavant aclareix en què consisteix aquest 'dir' de la poesia:

La poesia no nega que la realitat sigui i sigui com és, que és com la fem amb la raó, però, aplicant-hi una altra manera de mirar i de cercar, amb les velles paraules, la il·lumina diferentment i en mostra aspectes altres o ocults, més profunds, que poden generar una altra veritat, perfilar alternatives a la relació imperant de domini dels humans amb el món (MIRALLES 2008, 127-128).

Una idea que sens dubte hauria estat compartida per molts altres poetes. Com a exemple, recordaré la declaració de principis que fa un insigne poeta molt vinculat a l'illa de Mallorca, Robert Graves, al seu pròleg a la *Deessa Blanca*. Convençut que la racionalitat socràtico-platònica era incapaç d'entendre la dimensió espiritual i transcendent de la poesia i la seva conseqüent expressió mítica, Robert Graves afirma:

Un dels que van rebutjar amb més intransigència la mitologia grega va ser Sòcrates. Els mites li feien por i l'ofenien. S'estimava més donar-los l'esquena i disciplinar la seva intel·ligència per pensar científicament: per investigar la raó de l'existència de tot —de tot tal com és, no com sembla, i per rebutjar totes les opinions que no es poden explicar (GRAVES 2014, 38).

Tant Carles Miralles com Robert Graves manifesten la seva malfiança envers la capacitat de la racionalitat filosòfica d'expressar la totalitat del món. La consideren limitada i incapaç d'expressar aspectes ocults, profunds, de la vida i el món que, si fos precisament per la filosofia quedarien ignorats o, si més no, inexplicats. D'aquesta manera, Carles Miralles i Robert Graves s'erigeixen en els portaveus i defensors dels poetes tan menystinguts per Plató i l'actor principal dels seus diàlegs, Sòcrates. Tanmateix, aquesta comprensible defensa de la poesia enfront de la dictadura de la raó, necessita, des la perspectiva platònica, ser matisada. Abans de començar puc avançar que, com passa tantes vegades a la vida, amargues experiències personals poden influir en la nostra visió general de les coses.

L'EPISTEMOLOGIA I ÈTICA PLATÒNIQUES INCOMPATIBLES AMB LA POESIA

Així, en primer lloc, cal recordar que Plató dedica bona part de *La República* a justificar la seva adimadversió envers la poesia i els poetes. Ho fa des dels tres eixos que sostenen el seu sistema filosòfic: l'epistemològic, l'ètic i el polític. Aquest tres eixos s'entrecreuen entre sí conformant una mena de *συμπλοκή* en la que estan entreteixits tots els seus components. A aquest entramat filosòfic cal afegir, a més, dos ingredients més que consoliden la fermesa del filat platònic: l'educatiu i el teològic. En síntesi, i a partir d'aquests cinc fils vertebradors del pensament de Plató, la seva filosofia postula que cal conèixer la veritat, divina i eterna, situada al món suprasensible, de les formes ideals, per entendre quin són els valors suprems que han de regir el capteniment de les ànimes immortals, la virtut, el bé, la bellesa i la justícia. Només qui arriba a l'excel·lència del seu coneixement, el filòsof, està legitimat per posar-lo en pràctica i governar la polis. D'aquesta manera, els principis epistemològics i ètics condicionen el fi últim de la filosofia platònica: la seva aplicació a la polis, dirigida per qui més en sap i, en conseqüència, és el més idoni i bo: el filòsof. En aquest context, i per garantir la viabilitat del sistema, els ciutadans, des de la seva infantesa, hauran de ser educats en els coneixements i valors que els permetin assimilar aquests principis. Finalment, l'omnipotent divinitat serà la que supervisarà el correcte desenvolupament de tot el procés, per tal de garantir que les ànimes immortals, si assoleixen els objectius fixats, seran premiades en el Més Enllà i castigades, si els ignoren i es deixen dur pel mal i la injustícia.

Per a Plató, els poetes distorsionaven cada un d'aquests fonaments del seu pensament. Així, la poesia resultava incapaç com a via per assolir la veritat divina perquè, en la seva condició de mimètica, tant sols pot descriure les aparències i mai les coses com són realment. Des del punt de vista ètic els poetes presenten als seus poemes escenes gens virtuoses que són un mal exemple per als qui els escolten, sobretot si són joves. A més, la poesia pot ser utilitzada per aquells que, com podrien ser els sofistes, pretenen demostrar als seus oients que la injustícia aporta més beneficis que la pràctica de la justícia. Per això, la poesia resulta perjudicial per a la correcta formació dels bons ciutadans i la construcció de la ciutat ideal, *Kallipolis*. Per a Plató, tots aquests eren arguments de pes que justificaven que el govern de l'estat hagués de ser confiat de manera exclusiva al filòsof i, que els poetes en fossin expulsats, molt particularment Homer que fins la revolucionària utopia platònica havia estat considerat el gran educador de l'Hèl·lade. En el seu nou projecte pedagògic

Plató defensa que a la seva polis ideal en lloc de nocius i fantasiosos poemes, siguin recitats als ciutadans solemnes himnes patriòtics. Finalment, la discrepància afecta al garant de la correcció i justícia de tot el sistema filosòfic: la divinitat. Com suggereix el títol de l'article de Carles Miralles, els poetes, segons Plató, tenen el cap ple de déus. Una visió politeïsta d'uns déus amb tots els mals i vicis més propis dels homes, visió antropomòrfica que xocava frontalment amb la concepció platònica d'una divinitat demiúrgica i punidora, amb poder suprem i monolític sobre tots els éssers.

Tanmateix, en aquest context ideològic ben conegut, Plató just al final de *La República* entra en detalls de fets molt més concrets que ens obliguen a sospitar que, darrera de les seves prolixes explicacions, s'amagaven motius molt més personals i que afectaven de manera particularment dramàtica el seu mestre Sòcrates. En efecte, crida molt l'atenció que Plató, per justificar l'expulsió de la poesia de la seva polis ideal, ho fes apel·lant a l'exigència de la 'raó d'estat', τῆς πόλεως (...) ὁ λόγος,² i emmarqués la seva animadversió en el context d'una antiga disputa entre la filosofia i la poesia, παλαιὰ μὲν τις διαφορὰ φιλοσοφία τε καὶ ποιητικῆ. D'aquesta manera, Plató presentà la seva crítica en l'àmbit d'una suposada hostilitat mútua, d'una antiga confrontació de la que calia defensar-se, com si fos una revenja que cerqués la satisfacció d'antics comptes i agravis que la poesia finalment havia de pagar.

ORÍGENS DE L'ANTIGA DISPUTA, παλαιὰ διαφορὰ, ENTRE LA POESIA I LA FILOSOFIA

De fet, Plató es mostrà generós en aquest punt en recordar alguns del retrets contra la filosofia i els filòsofs citant quatre frases injurioses que procedirien de la poesia:

Ταῦτα δὴ, ἔφην, ἀπολελογήσθω ἡμῖν ἀναμνησθεῖσιν περὶ ποιήσεως, ὅτι εἰκότως ἄρα τότε αὐτὴν ἐκ τῆς πόλεως ἀπεστέλλομεν τοιαύτην οὖσαν· ὁ γὰρ λόγος ἡμᾶς ἦρει. προσεῖπωμεν δὲ αὐτῇ, μὴ καὶ τινα σκληρότητα ἡμῶν καὶ ἀγροικίαν καταγνῶ, ὅτι παλαιὰ μὲν τις διαφορὰ φιλοσοφία τε καὶ ποιητικῆ· καὶ γὰρ ἡ “λακέρυζα πρὸς δεσπόταν κύων” ἐκείνη “κραυγάζουσα” καὶ “μέγας ἐν ἀφρόνων κενεαγορῆισι” καὶ ὁ “τῶν διασόφων ὄχλος κρατῶν” καὶ οἱ “λεπτῶς μεριμνῶντες,” ὅτι ἄρα “πέπονται”, καὶ ἄλλα μυρία σημεῖα παλαιᾶς ἐναντιώσεως τούτων.³

2. Pl., R. 607 b.

3. Pl., R. 607 b-c.

Això, vaig dir, que serveixi per defensar-nos ara que hem tornat a recordar la poesia, perquè d'una manera adequada l'hem expulsada fa un moment de la ciutat, per ser ella tal com és i perquè la raó ens ho ha exigit. Diguem-li, per tal que no ens acusi de severitat i rudesia, que la discussió entre la filosofia i la poesia és antiga, car tenim allò de “la gossa cridanera que escridassa el seu amo”, i “el que és gran en la buida xerrameca de bojos”, i “una munió de savis que preval” (o “una munió de savis que preval sobre Zeus”); i els “cavil·ladors subtils” perquè “són pobres”. I mil altres indicis d'una antiga confrontació entre elles.

Si bé la majoria d'estudiosos han renunciat, per manca de referències, a identificar qui o quins podrien haver estat els poetes autors d'aquests retrets, una anàlisi acurada a partir d'altres passatges de Plató i alguns altres autors poden oferir una pista que permeti entendre millor a què s'estava referint Plató amb la *παλαιά διαφορά* entre la filosofia i la poesia. El resultat d'aquesta anàlisi porta a una conclusió, com intentaré demostrar a partir d'ara, molt més prosaica: que, malgrat l'esforç de Plató per situar, amb un to grandiloqüent, la polèmica entre la filosofia i la poesia com una atàvica disputa entre elles, la causa probable d'aquestes quatre frases podria ser una situació molt més concreta i tràgica: les contínues crítiques i burles que el seu mestre Sòcrates havia hagut de patir dels comediògrafs, molt particularment d'Aristòfanes. En aquest context, cal aclarir que dos mots han confòs molts estudiosos a l'hora d'identificar l'autor o autors d'aquestes frases: la paraula *ποιητική* i l'adjectiu ‘antiga’, *παλαιά*. La primera, sobretot als que no són coneixedors de la literatura grega, els ha fet pressuposar que es tractaria de poesia èpica, lírica, o tràgica, sense tenir en compte, com el propi Plató indica al *Teètet*, que la comèdia, juntament amb la tragèdia, era també considerada un gènere poètic: *τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροι τῆς ποιήσεως ἑκατέρας, κωμωδίας μὲν Ἐπίχαρμος, τραγωδίας δὲ Ὀμηρος*.⁴

Respecte a l'adjectiu *παλαιά* cal dir que ha confòs especialment els especialistes que han cregut que ‘antiga’ significa ‘atàvica’, ‘remota’. El resultat de les seves recerques ha estat que, quan han cercat els possibles poetes antics, no n'han trobat pràcticament cap que hagués criticat els filòsofs com, per cert, sí ho van fer en relació als poetes alguns filòsofs com Xenòfanes o Heràclit i sobretot i principalment el propi Plató. Com s'intentarà demostrar a partir d'ara, una lectura acurada d'alguns passatges de l'obra

4. «Els més destacats del poetes de cada un dels del gènere de la poesia, Epicarm, de la comèdia i, Homer, de la tragèdia», Pl., *Tbt.* 152e.

platònica ens indiquen que cal cercar els responsables en altres àmbits molts més propers.

En efecte, al final de les *Lleis*, Plató torna a repetir que, com es llegeix a la primera frase, els poetes van comparar els qui filosofen amb vanitoses gosses que lladren, en aquest cas, però, contextualitzant l'origen d'aquest retret. En efecte, a les *Lleis*, Plató esmenta la metàfora canina després d'haver al·ludit a aspectes ben coneguts de les idees astronòmiques d'Anaxàgoras i que li van costar l'acusació d'ateisme. Així, es llegeix que «l'intel·lecte, νοῦς, és el que ordena totes les coses que hi ha al cel», encara que hi havia pensadors que en donaven una explicació materialista:

καί τινες ἐτόλμων τοῦτό γε αὐτὸ παρακινδυνεύειν καὶ τότε, λέγοντες ὡς νοῦς εἶη ὁ διακεκοσμηκῶς πάνθ' ὅσα κατ' οὐρανόν. [...] τὸ γὰρ δὴ πρὸ τῶν ὀμμάτων, πάντα αὐτοῖς ἐφάνη, τὰ κατ' οὐρανὸν φερόμενα, μεστὰ εἶναι λίθων καὶ γῆς καὶ πολλῶν ἄλλων ἀψύχων σωμάτων διανεμόντων τὰς αἰτίας παντὸς τοῦ κόσμου. ταῦτ' ἦν τὰ τότε ἐξειργασμένα πολλὰς ἀθεότητος καὶ δυσχερείας τῶν τοιούτων ἄπτεσθαι, καὶ δὴ καὶ λοιδορήσεις γε ἐπῆλθον ποιηταῖς, τοὺς φιλοσοφοῦντας κυσὶ ματαίαις ἀπεικάζοντας χρωμέναισιν ὕλακαῖς, ἄλλα τε αὐ' ἀνόητ' εἶπειν.

I alguns es van atrevir a aventurar aquest mateix parer també llavors afirmant que un intel·lecte, νοῦς, és el que ordena totes les coses que hi ha al cel. [...] Car el que tenien davant els ulls, totes les coses que se'ls apareixien, les que es mouen pel cel, estaven plenes de pedres i terra i de molts altres cossos inanimats que fonamenten les causes de tot el cosmos. Aquestes eren les creences que, aleshores, van produir molt ateisme i impopularitat en tractar qüestions d'aquest tipus i, a més, van donar peu a les burles dels poetes que van comparar els filòsofs amb vanitoses i irreverents gosses lladradores i a dir altres insensateses.⁵

Així doncs, el passatge de les *Lleis* ens dóna una informació molt valuosa: que els poetes van aprofitar el desprestigi social de filòsofs com Anaxàgoras i les seves revolucionàries idees astronòmiques per difamar el conjunt dels qui filosofen, τοὺς φιλοσοφοῦντας, comparant-los amb gosses lladradores. Sortosament, aquesta impagable informació es complementa al començament de l'*Apologia* on Sòcrates explica l'origen de les acusacions que es van formular contra ell. Precisament, Sòcrates té molt interès a demostrar que hi havia molts acusadors que des de feia temps, πάλαι, l'estaven difamant sense

5. Pl., *Lg.* 967b-d.

dir cap veritat: ἐμοῦ γὰρ πολλοὶ κατηγοροὶ γεγόνασι πρὸς ὑμᾶς καὶ πάλαι πολλὰ ἤδη ἔτη καὶ οὐδὲν ἀληθὲς λέγοντες.⁶ Molt poc després, Sòcrates distingeix entre els acusadors recents, ἄρτι, dos dels acusadors que el van portar a judici, i uns altres que el venien acusant des d'antic, πάλαι:

διτούς μου τοὺς κατηγοροὺς γεγονέναι, ἑτέρους μὲν τοὺς ἄρτι κατηγορήσαντας, ἑτέρους δὲ τοὺς πάλαι οὓς ἐγὼ λέγω, καὶ οἰήθητε δεῖν πρὸς ἐκείνους πρῶτόν με ἀπολογήσασθαι.⁷

De fet, Sòcrates afirma que aquest antics acusadors, 'són més temibles' perquè des que els seus oients eren joves, han sentit les seves acusacions que era un savi, un pensador dels astres, τά τε μετέωρα φροντιστής, i de les coses sota terra i que feia més fort l'argument més dèbil. Sòcrates responsabilitza a aquests antics acusadors d'haver divulgat popularment la seva mala fama de ser una mena d'astrònom que no creu en els déus:⁸

ἀλλ' ἐκεῖνοι δεινότεροι, ὧ ἄνδρες, οἱ ὑμῶν τοὺς πολλοὺς ἐκ παίδων παραλαμβάνοντες ἐπειθόν τε καὶ κατηγοροῦν ἐμοῦ μᾶλλον οὐδὲν ἀληθές, ὡς ἔστιν τις Σωκράτης σοφὸς ἀνὴρ, τά τε μετέωρα φροντιστής καὶ τὰ ὑπὸ γῆς πάντα ἀνεζητηκῶς καὶ τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιῶν. οὗτοι, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, <οἱ> ταύτην τὴν φήμην κατασκεδάσαντες, οἱ δεινοὶ εἰσὶν μου κατηγοροὶ· οἱ γὰρ ἀκούοντες ἠγοῦνται τοὺς ταῦτα ζητοῦντας οὐδὲ θεοὺς νομίζειν.⁹

Sòcrates es queixava així amargament que ell, des de feia temps, πάλαι, també hagués estat ficat al mateix sac que els filòsofs astrònoms com Anaxàgoras. A continuació, Sòcrates acaba al·ludint a un cert comediògraf, que fi-

6. «Car han aparegut davant vosaltres molts que m'han acusat ja fa temps, durant molts anys, sense dir res de veritat», Pl., *Ap.* 18b.

7. «He tingut dues menes d'acusadors, uns que m'han acusat recentment i uns altres des de fa temps, dels que he parlat, i creieu que, en primer lloc, m'he de defensar d'aquests», Pl., *Ap.* 18d-e.

8. «We can see from *Apology* 18b how this formulation passed into popular “myth” in a manner seriously damaging to Socrates », WILLINK 1983, 27.

9. «Aquells, atenesos, són més temibles perquè, prenent molts de vosaltres des que éreu uns infants, us persuadien i, sobretot m'acusaven, sense dir cap veritat, dient que hi ha un cert Sòcrates, un home savi, un pensador que investiga les coses del cel i totes les de sota terra i que fa més fort l'argument més dèbil. Aquests, atenesos, que són els que han escampat aquesta fama, són els meus temibles acusadors, perquè els qui els escolten creuen que els qui investiguen aquestes coses no creuen en els déus», Pl., *Ap.* 18b.

nalment identifica amb Aristòfanes, el qual, en una de les seves comèdies, amb tota seguretat *Els núvols*, presentava un cert Sòcrates, volant pels aires, ἀεροβατεῖν¹⁰ i dient tota mena de ximpleries, ἄλλην πολλὴν φλυαρίαν φλυαροῦντα.¹¹ De fet, si s'analitzen totes aquestes acusacions es comprova aviat que coincideixen amb la imatge que Aristòfanes va forjar de Sòcrates als *Núvols*.¹² En aquest sentit, a l'*Apologia*, Sòcrates insisteix en el fet que la imatge fictícia que transmetia d'ell la comèdia aristofànica era falsa, contrària, fins i tot a la del veritable Sòcrates. En aquest context resulta molt il·lustratiu que Sòcrates acabi preguntant a Melet, el seu principal acusador, si en acusar-lo d'ateisme, es creia que, en lloc d'ell, estava acusant Anaxàgoras.¹³

D'aquesta manera, es comprova com la informació subministrada a les *Lleis* es complementa perfectament amb el que es llegeix a l'*Apologia*. Gràcies al passatge de les *Lleis* sabem que les acusacions d'ateisme adreçades contra Anaxàgoras van ser aprofitades pels poetes per difamar els filòsofs en general i que els van comparar amb gosses lladradores. A més, per l'*Apologia* sabem que, com Plató afirma a *La República*, aquestes difamacions venien d'antic i que van acabar afectant Sòcrates fins el punt de confondre'l amb filòsofs sospitosos d'ateisme com Anaxàgoras. Així mateix, sabem, i aquesta dada és molt important, que un dels principals i antics difamadors va ser Aristòfanes a la comèdia *Els núvols*.

ANÀLISI DELS RETRETS DE LA COMÈDIA (MOLT PROBABLEMENT) CONTRA SÒCRATES

Amb aquestes informacions addicionals, resulta convenient analitzar breument les quatre frases citades per Plató a *La República* amb la intenció de demostrar que, consegüentment amb el que hem vist, procedien de la comèdia i bona part d'elles anaven dirigides contra el fictici Sòcrates creat pels comediògrafs, principalment Aristòfanes:

10. Cf. Aristoph., *Nub.* 225; 1503. DOVER 1968, 126, afirma que aquest verb «is coined for the occasion by Aristophanes».

11. Pl., *Ap.* 19c.

12. «Socrate y affirme qu'il doit bien se défendre contre les *anciennes* calomnies dont il est l'objet, et la première mention de ces anciennes calomnies désigne justement les *Nuées* (*Ap.* 19a sq.)», STELLA 2017, 66.

13. Pl., *Ap.* 26d.

1. ἡ λακέρυζα πρὸς δεσπότην κύων, ἐκείνη κραυγάζουσα.

És probable que, com suggereix Most, la citació literal es limités a la primera part de la frase, λακέρυζα πρὸς δεσπότην κύων, i la segona part, ἐκείνη κραυγάζουσα, fos una glossa de Plató per explicar el poc freqüent adjectiu λακέρυζα emprat per Hesíode i Aristòfanes (MOST 2011, 7), per descriure el crits de la cornella.¹⁴ Així mateix, Most constata que el metre d'aquesta primera part, és el *acephalous aristophaneus*, associat, com el seu nom indica, a Aristòfanes, dada que confirmaria la procedència còmica de les frases citades per Plató.

En aquest sentit, resulta molt revelador que en el passatge de les *Lleis* Plató afirmi que els poetes van comparar els qui filosofen amb gosses irreverents, κυσὶ ματαίαις, per criticar les seves idees astronòmiques, interpretades com una evident declaració d'ateisme. En aquest context, l'adjectiu μάταιος, al·ludeix a las crítiques molt repetides pels comediògrafs contra Sòcrates i els seus seguidors per la seva vanitat¹⁵ i buidor intel·lectual, com és el cas d'Amípsias que definí Sòcrates com «el millor entre uns pocs homes i el més vanitós entre molts», Σώκρατες ἀνδρῶν βέλτιστ' ὀλίγων, πολλῶν δὲ ματαιόταθ'. L'adjectiu, a més, podria tenir un matis d'irreverència i manca de respecte cap els déus, com ho demostren altres textos on aquest adjectiu és emprat en aquest sentit.¹⁶ Pel seu ateisme i insolència contra la divinitat, els filòsofs haurien estat ridiculitzats pels poetes que els haurien comparat amb irreverents gosses lladradores. En aquest sentit, s'ha d'entendre que el mot δεσπότην, l'amo a qui aqueixes gosses filosòfiques borden, deu ser Zeus, del qual el fictici Sòcrates dels *Núvols* negava la seva existència per ser substituït, destronat, per Dinos, el 'Remolí'. Són nombrosos els exemples que testimonien l'ús d'aquest substantiu, tant en gènere masculí com femení, *despoima*, per referir-se a la divinitat.¹⁷

14. λακέρυζα κορώνη, Hes., *Op.* 747; Aristoph., *Av.* 609.

15. D.L. 2.28.

16. Cf. τῶν τοι ματαίων ἀνδράσιν φρονημάτων / ἢ γλώσσ' ἀληθῆς γίγνεται κατήγορος. / Καπανεὺς δ' ἀπειλεῖ, δρᾶν παρεσκευασμένος, / θεοὺς ἀτίζων, κάπογυμνάζων στόμα / χαρᾶ ματαία θνητὸς ὦν εἰς οὐρανὸν / πέμπει γεγωνα Ζηνὶ κυμαίνοντ' ἔπη, Aesch., *Sept.* 438-443

17. Aristòfanes utilitza l'exclamació ὦ δέσποτ' ἄναξ, per referir-se a Apol·lo, Aristoph., *Vesp.* 875. Eurípides distingeix l'ús dels substantius ἄναξ i δεσπότης en presentar l'esclau d'Hipòlit dirigint-se a ell com senyor, ἄναξ, i no com δεσπότης, perquè aquesta paraula només es pot utilitzar per cridar els déus, ἄναξ, θεοὺς γὰρ δεσπότης καλεῖν χρεῶν, Eur., *Hipp.* 88. Cf. Soph., fr. 535. *Vid.* comentari *ad locum* de BARRETT 1964, 176.

2. μέγας ἐν ἀφρόνων κενεαγορίασι.

En la seva anàlisi d'aquesta frase, Most constata que el seu metre coincideix amb el troqueu+femení hemiepes, «combination found in three songs in Aristophanes» (MOST 2011, 8). El seu contingut obliga també a identificar la frase com procedent de la comèdia antiga i adreçada molt probablement contra Sòcrates (MOST 2011, 8-9). Una anàlisi pormenoritzada de les paraules utilitzades així ho demostra. En efecte, l'afirmació que les paraules dels filòsofs, molt particularment les de Sòcrates, són una xerrameca grandiloqüent, pròpia de bojos i insensats, és una constant en la comèdia antiga.

En aquest context, l'adjectiu μέγας podria al·ludir als aires de superioritat dels filòsofs dedicats a l'estudi e investigació d'assumptes inassolibles per a la majoria dels homes. L'actitud de Sòcrates als *Núvols* és de superioritat manifesta i fins i tot, de despectiva supèrbia amb els no iniciats en les primmirades subtilitats de la seva filosofia. El tracte vexatori, retrets i insults, que, al llarg de toda la comèdia, rep de Sòcrates l'ignorant i vell Estrepsíades és un clar exemple d'aquestes afectades ínfulas intel·lectuals. De fet, el cor dels *Núvols* anuncia a un Estrepsíades desitjós de coneixements que al φροντιστήριον socràtic adquirirà d'elles una gran saviesa, μεγάλης σοφίας, ᾗ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας ἄνθρωπε παρ' ἡμῶν.¹⁸ En aquest context crida l'atenció que Diògenes Laerci, per ressaltar el caràcter superb de Sòcrates, ὑπεροπτικὸν καὶ μεγαλόφρον, citi els següents versos d'Aristòfanes:¹⁹

ὄτι βρενθῦει τ' ἐν ταῖσιν ὁδοῖς, καὶ τῶφθαλμῶ παραβάλλεις,
κάνυπόδητος κακὰ πόλλ' ἀνέχει, κὰν ἡμῖν σεμνοπροσωπεῖς.

Presumeixes pels carrers i mires de reüll, suportes descalç nombroses desgràcies i davant de nosaltres et fas el solemne²⁰

Així mateix, proferir paraules buides pròpies de bojos i insensats és també un tret del Sòcrates freqüentment ridiculitzat pels comediògrafs. A *Les granotes*, Aristòfanes descriu Sòcrates perdent el temps amb xerrameques insubstancials, pròpies d'un home boig:

18. Aristoph., *Nub.* 412.

19. Crida l'atenció que abans de citar aquestes línies, Diògenes Laerci adverteixi que els comediògrafs, amb els seus atacs contra Sòcrates, no s'adonessin que no feien més que lloar-lo, τοῦτο δ' ἐνέσται καὶ παρὰ τῶν κωμφοδοποιῶν λαβεῖν, οἱ λανθάνουσιν ἑαυτοὺς δι' ὧν σκόπτουσιν ἐπαινοῦντες αὐτόν, D.L. 2, 27.

20. D.L. 2, 28. Els versos citats corresponen a Aristoph., *Nub.* 362-363.

Χαρίεν οὖν μὴ Σωκράτει {Ant.} παρακαθήμενον λαλεῖν, ἀποβαλόντα μουσικὴν
τά τε μέγιστα παραλιπόντα τῆς τραγωδικῆς τέχνης. Τὸ δ' ἐπὶ σεμνοῖσιν λόγοισι καὶ
σκαριφησμοῖσι λήρων διατριβὴν ἄργον ποεῖσθαι, παραφρονοῦντος ἀνδρός.²¹

El verb λαλεῖν, i l'expressió σκαριφησμοῖσι λήρων ressalten la buidor de les paraules de Sòcrates, pròpies d'un home que delira, παραφρονοῦντος ἀνδρός. De fet, és d'això que es penedeix Estrepsíades al final dels *Núvols*, d'haver embogit i deixat de creure en els déus per influència de la xerrameca, ἀδολεσχία, de Sòcrates i el seu φροντιστήριον que qualifica com una 'casa de xarlatans', τὴν οἰκίαν τῶν ἀδολεσχῶν:

οἴμοι παρανοίας. ὡς ἐμαινόμεν ἄρα
ὄτ' ἐξέβαλλον τοὺς θεοὺς διὰ Σωκράτη.
[...] ἐμοῦ παρανοήσαντος ἀδολεσχία.
[...] τάχιστ' ἐμπιμπράναι τὴν οἰκίαν
τῶν ἀδολεσχῶν.²²

Cal remarcar, a partir d'aquestes paraules dels *Núvols*, que la paraula ἀδολεσχία, i l'adjectiu ἀδολέσχης, reflecteix els mots buits, κενεαγορίασι, de la frase citada per Plató a *La República*. En opinió de Guthrie, fou utilitzada pels comediògrafs com una «etiqueta encunyada per a definir Sòcrates» (GUTHRIE 1988, III 352 n. 92), motiu pel qual es va fer molt popular, moltes vegades associada a la seva suposada condició de μετεωρολόγον.²³ De fet, Sòcrates es mostrà conscient que la fama de ser un xerraire provenia de la comèdia en afirmar al *Fedò* que qui escoltés d'ell les seves idees sobre la immortalitat de l'ànima, ni que sigui un comediògraf, diria que xerro com un xarlatà, ἀδολεσχῶ: Οὐκουν γ' ἂν οἶμαι, ἢ δ' ὅς ὁ Σωκράτης, εἶπεῖν τινα νῦν ἀκούσαντα, οὐδ' εἰ κωμωδοποιὸς εἶη, ὡς ἀδολεσχῶ καὶ οὐ περὶ προσηκόντων τοὺς λόγους ποιοῦμαι.²⁴

21. «Certament és agradable no xerrar amb Sòcrates assegut al seu costat, rebutjant l'art de les Muses i deixant de banda el més important de l'art de la tragèdia. Però perdre el temps ociosament amb paraules pomposes i amb fútils xerrameques és propi d'un boig», Aristoph., *Ran.* 1491-1498.

22. «Quina follia! Com vaig embogir quan vaig fer fora els déus per culpa de Sòcrates [...] per la xerrameca vaig perdre el cap [...] tot d'una calar foc a la casa dels xarlatans», Aristoph., *Nub.* 1476-1485.

23. Cf. μετεωρολόγον, ἀδολέσχην τινὰ σοφιστήν, Pl., *Plt.* 299b. «On ne peut négliger davantage le fait que le mot est régulièrement associé à ἀδολεσχία», GAUDIN 1970, 332.

24. «En veritat no crec, va dir Sòcrates, que ningú que ara m'escolti, ni que sigui un autor de comèdies, dirà que parletejo i que no argumento sobre les qüestions que pertocuen», Pl., *Phd.* 70c.

3. Δία σοφῶν ὄχλος κρατῶν

Malgrat que el text presenta diverses possibilitats de lectura, crec convenient optar per aquesta.²⁵ Dos dels tres principals manuscrits presenten el hàpax διασόφων,²⁶ i un, el manuscrit A, presenta la variant διά σοφῶν. El participi κρατῶν es llegeix als tres manuscrits, per la qual cosa resulta aconsellable mantenir-lo.²⁷ Segons aquesta opció, διά s'entendria com Δία, acusatiu de Zeus, i la frase significaria una 'munició de savis que s'imposa sobre Zeus', lectura complicada,²⁸ però que encaixaria amb l'acusació de ateisme adreçada al *Núvols* contra Sócrates i els membres del seu φροντιστήριον per haver substituït Zeus, per un principi físic, el Remolí, Dinos: ὁ Ζεὺς οὐκ ὄν, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ Δῖνος νυνὶ βασιλεύων.²⁹

La paraula ὄχλος té un sentit despectiu, contradictori amb la filosofia, precisament pel caràcter minoritari i elitista d'aquesta. Resulta més versemblant que ὄχλος es refereixi al nombrós grup de seguidors i deixebles que acompanyaven Sócrates al φροντιστήριον, como si es tractés d'un afamat sofista. Als *Núvols* Estrepsíades descriu el φροντιστήριον com un lloc ple d'ànimes sàvies, ψυχῶν σοφῶν τοῦτ' ἐστὶ φροντιστήριον, on, si es remunera econòmicament els seu moradors, ensenyen a vèncer amb la paraula en el que és just i injust.³⁰ L'al·lusió al cobrament pels seus ensenyaments identifica el φροντιστήριον amb un cau de sofistes al front del qual Aristòfanes va situar Sócrates.

La imatge multitudinària evoca la descripció platònica, al començament del *Protàgoras*, de la tumultuosa reunió de sofistes a la casa de Càl·lies i que

25. Per a una anàlisi detallada de les diverses opcions de lectura i les seves conseqüències mètriques, *vid.* MOST 2011, 9-10.

26. MOST 2011, 9, defensa la lectura διασόφων perquè és acceptable com un típic hàpax còmic i una forma del corresponent verb διασοφίζηται que es llegeix a Aristoph., *Av.* 1619.

27. Altres estudiosos han proposat llegir κράτων, 'caps', Adam, ο κριτῶν, 'crítics', Richards. En aquest cas, la frase, per la que opta Most, significaria, 'multitud de crítics molt savis', expressió que, com es veurà a continuació a l'anàlisi de la quarta frase, podria encaixar amb la burla que es llegeix als *Núvols* segons la qual Sócrates i els seus deixebles eren molt subtils en les seves disquisicions filosòfiques. Una tercera possibilitat és la proposta de Holwerda de substituir διά per l'adverbi λίαν i optar per llegir el substantiu κράτων, de tal manera que es llegiria τῶν λίαν σοφῶν ὄχλος κράτων, 'una multitud de caps bastant savis', opció que, com assenyalava Most, té l'inconvenient d'introduir dues modificacions.

28. MOST 2011, 9, descarta aquesta lectura perquè aquest ordre de les paraules «sembla impossible».

29. «Zeus no existeix i, en lloc d'ell, regna el Remolí», Aristoph., *Nub.* 367-381.

30. Aristoph., *Nub.* 94-99.

nombrosos especialistes ha cregut inspirada en alguna comèdia, probablement els *Kolakes* d'Eupolis.³¹ Tants hi assistiren a la reunió, que el porter de la casa, molest per la munió de sofistes, τὸ πλῆθος τῶν σοφιστῶν, que intentava entrar, barrava el pas a Sòcrates i els seus acompanyants.³² Situacions semblants, les haurien utilitzat els comediògrafs, com Cratí, per ridiculitzar aquestes trobades i comparar-les amb un 'eixam de sofistes', οἷον σοφιστῶν σμῆνος ἀνεδιφήσατε.³³

4. οἱ λεπτῶς μεριμνῶντες, ὅτι ἄρα πένονται

Les dues parts de la citació, estan separades pel nexce ὅτι ἄρα, que probablement indica que Plató les va unir amb una intenció explicativa.³⁴ La seva mètrica es correspon amb el trímetre iàmbic, propi de la tragèdia i de la comèdia. L'adverbi λεπτῶς, ressalta un tret molt repetit pels comediògrafs a l'hora de ridiculitzar la meticulositat i els refinaments del pensament socràtic. Als *Núvols*, per exemple, Estrepsíades, en assabentar-se del mètode que havia emprat Sòcrates per mesurar els salts d'una ruça, exclama «¡quina subtileza d'enginy!», τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν,³⁵ habilitat que porta el cor a qualificar Sòcrates com el sacerdot de les subtilíssimes beneitures, λεπτοτάτων λήρων ἱερεῦ.³⁶ De fet, aquest és un dels *leit motiv* dels *Núvols*, el desig d' Estrepsíades d'aprendre les subtilezes del llenguatge i el pensament socràtic³⁷ i aconseguir així, com ell, 'parlar subtilment', λεπτολογεῖν.³⁸ De fet, és molt probable que l'expressió λεπτῶς μεριμνῶντες citada per Plató a *La República* sigui una reelaboració de las λεπταῖς μερίμναις, 'els subtils pensaments', que Fidípides,

31. WILAMOWITZ, 1920, I, 140, ja va advertir que Plató hauria pres de la comèdia *Els paràsits (kolakes)* d'Eupolis la tumultuosa reunió de sofistes a casa de Càl·lies descrita per Plató al començament del *Protàgoras*: «Eupolis hatte in den Schmeichlern (d.h. Parasiten) eine Versammlung der weisen Männer, die er auch als Parasiten einschätzte, im Hause des reichen Kallias vorgeführt. Diese Szene übernahm Platon». STOREY 2003, 184, considera també que «Eupolis' comedy and Plato's dialogue reflect the same event, the arrival of Protagoras at Athens and his association with Kallias in the late 420s».

32. Pl., *Prt.* 314d.

33. Cratin., fr. 2 K.-A.

34. En opinió de MOST 2011, 11, les dues frases devien de ser contigües: «The two phrases were immediately contiguous; presumably πένονται occurred in the line just before or just after λεπτῶς μεριμνῶντες».

35. Aristoph., *Nub.* 153.

36. Aristoph., *Nub.* 358.

37. Per a DOVER 1968, 114, λεπτότης és una paraula 'recurrent' als *Núvols*.

38. Aristoph., *Nub.* 320. Cf. διαλεπτολογοῦμαι, 1496.

el fill d'Estrepsíades, presumeix haver après al φροντιστήριον: γνώμαις δὲ λεπταῖς καὶ λόγοις ξύνειμι καὶ μερίμναις.³⁹

A més, als *Núvols*, la burla sobre la subtilitat dels pensaments socràtics, διαίρων, sembla dirigida contra el mètode socràtic de la διαίρεσις, tal com es dedueix de l'ordre que Sòcrates li dóna a Estrepsíades: σχάσας τὴν φροντίδα λεπτὴν κατὰ μικρὸν περιφρόνει τὰ πράγματα, ὀρθῶς διαίρων καὶ σκοπῶν.⁴⁰

Cal assenyalar també que el substantiu μέριμνα es repeteix en diverses ocasions als *Núvols* per referir-se al pensament que s'impartia al φροντιστήριον,⁴¹ fins el punt que Estrepsíades qualifica emfàticament els seus membres como μεριμνοφρονισταί, 'uns cavil·losos pensadors'.⁴² En aquest context, crida l'atenció que Xenofont atribuís a Sòcrates la necessitat de moderar els estudis sobre astronomia per evitar el perill de caure en la bogeria, παραφρονῆσαι, com, afirma, li va succeir a Anaxàgoras per haver reflexionat aquestes qüestions, ταῦτα μεριμνῶντα, amb grans raonaments, ὁ μέγιστον φρονήσας, per explicar els mecanismes dels déus: κινδυνεῦσαι δ' ἂν ἔφη καὶ παραφρονῆσαι τὸν ταῦτα μεριμνῶντα οὐδὲν ἦττον ἢ Ἀναξαγόρας παρεφρόνησεν ὁ μέγιστον φρονήσας ἐπὶ τῷ τὰς τῶν θεῶν μηχανὰς ἐξηγεῖσθαι.⁴³ D'aquesta manera subtil, Sòcrates, amb la utilització de tres conceptes que es troben a les frases citades per Plató, semblava atribuir a Anaxàgoras les crítiques contra la filosofia esmentades per Plató a *La República*.⁴⁴ Coincidència que es podria deure a la necessitat que tenia Sòcrates de desmarcar-se de las acusacions d'ateisme adreçades contra Anaxàgoras i que l'afectaven també a ell.

La capacitat de Sòcrates de pensar subtilment les qüestions astronòmiques s'explica als *Núvols* per la seva habilitat de barrejar la subtileza de la seva intel·ligència amb la subtileza de l'aire, de: οὐ γὰρ ἂν ποτε ἐξηῦρον ὀρθῶς τὰ

39. «Estic avesat a les reflexions, als raonaments i als pensaments subtils», Aristoph., *Nub.* 1404.

40. «Tallant el pensament subtilment, reflexiona dividint, διαίρων, correctament en trossets les coses i observant-les», Aristoph., *Nub.* 740-742.

41. Aristoph., *Nub.* 420, 952.

42. Aristoph., *Nub.* 101.

43. (sc. Sòcrates) «Deia també que corria el perill d'embogir qui cavil·lava aquestes coses com, ni més ni menys, Anaxàgoras va embogir jactant-se d'haver explicat les maquinacions dels déus», Xen., *Mem.* 4, 7, 6.

44. μεριμνῶντα, reproduceix el participi μεριμνῶντες de la frase 4 i la intraduïble i paradoxal expressió παρεφρόνησεν ὁ μέγιστον φρονήσας, evoca la frase 2, μέγας ἐν ἀφρόνων κενεαγορίασι.

μετέωρα πράγματα εἰ μὴ κρεμάσας τὸ νόημα καὶ τὴν φροντίδα, λεπτὴν καταμείζας εἰς τὸν ὅμοιον ἀέρα.⁴⁵

Finalment, el verb *πένονται* alludeix a la proverbial pobresa que els comedïògrafs atribuïen a Sòcrates i molts dels seus seguidors. Així, Èupolis qualifica Sòcrates de ser un 'pobre xarlatà', *πτωχὸν ἀδολέσχην*, que, dedicat a reflexionar en unes altres qüestions, es despreocupa d'on trobarà per menjar: *μισῶ δὲ καὶ τὸν Σωκράτην, τὸν πτωχὸν ἀδολέσχην, ὃς τᾶλλα μὲν πεφρόντικεν, ὀπόθεν δὲ καταφαγεῖν ἔχει τούτου κατημέληκεν.*⁴⁶

Amípsias, per la seva banda, descriu Sòcrates como un mort de gana que anava descalç:

Σώκρατες ἀνδρῶν βέλτιστ' ὀλίγων, πολλῶν δὲ ματαιόταθ', ἦκεις καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς. καρτερικός γ' εἶ. πόθεν ἄν σοι γλαῖνα γένοιτο; τουτὶ τὸ κακὸν τῶν σκυτοτόμων κατ' ἐπήρειαν γεγένηται. οὗτος μέντοι *πεινῶν* οὕτως οὐπόποτ' ἔτλη κολακεῖσαι.⁴⁷

Aristòfanes va descriure els membres del *φροντιστήριον* com uns pobres 'xarlatans, pàl·lids i descalços', *τοὺς ἀλαζόνας, τοὺς ὠχρίωντας, τοὺς ἀνυποδήτους.*⁴⁸ L'austeritat de Sòcrates, confosa amb l'extrema pobresa, arribà a l'extrem que, segons Xenofont, Antifont qualificà Sòcrates como un 'mestre de la infelicitat', *κακοδαμονίας διδάσκαλος.*⁴⁹

Tots aquests testimonis obliguen, doncs, a reconsiderar les causes de l'antiga tensió entre la filosofia i la poesia. I és que tot indica que Plató va poder constatar de primera mà que, en efecte, la poesia, i molt particularment la comèdia, tenien una capacitat extraordinària de crear una creïble i versemblant realitat paral·lela fins el punt de construir una imatge fictícia del seu

45. «Car no hagués mai arribat a descobrir correctament els assumptes celestes sense haver deixat penjant el pensament i haver barrejat la subtil reflexió amb el seu igual, l'aire», Aristoph., *Nub.* 227-230.

46. «Odio Sòcrates, el pobre xerraire, que ha reflexionat totes les altres coses, però que s'ha despreocupat d'on podria atipar-se», Èupolis fr. 352 Kock. Per a una completa anàlisi d'aquest fragment *vid.* ALFAGEME 2008; STOREY 2003.

47. «Sòcrates, el millor entre un pocs homes, però el més vanitós entre molts, vens tu també cap a nosaltres? Al menys ets pacient. D'on podries fer-te amb un mantell? Aquest dissortat s'ha convertit en un insult per als sabaters. Amb tot, aquest home, estant tan afamat, no ha suportat mai l'adulació». D.L. 2. 28.= fr. 9K.-A.

48. Aristoph., *Nub.* 101-102. Cf. 362.

49. Xen., *Mem.* 1, 6, 3.

mestre Sòcrates que s'hauria fet molt popular.⁵⁰ En aquest sentit, i en els temps que corren, es podria afirmar que Sòcrates fou el primer màrtir de la postveritat i de les *fake news*...

BIBLIOGRAFIA

- I. R. ALFAGEME 2008, «Éupolis fr. 386 K.-A», *Estudios Griegos e Indoeuropeos* 18, pp. 217-231.
- W.S. BARRET 1964, *Euripides. Hippolytos*, Oxford.
- K. J. DOVER 1968, *Aristophanes. Clouds*, Oxford.
- C. GAUDIN 1970, «Remarques sur la 'météorologie' chez Platon», *Revue des Études Anciennes*, 72, 3-4, pp. 332-343.
- R. GRAVES 2014 [1970], *La diosa blanca. Nueva edición, ampliada y corregida*, Madrid. [R. GRAVES, *The White Goddess*, 1948.]
- W.K.C. GUTHRIE 1969, *A History of Greek Philosophy*, vol. III., traducció espanyola *Historia de la Filosofía Griega*, vol. III, Madrid 1988.
- C. MIRALLES 2008, *Sota el signe del Fènix*, Palma de Mallorca.
- G. MOST 2011, «What Ancient Quarrel Between Philosophy and Poetry?», in P. DESTRÉE; F. G. HERMANN (edd.), *Plato and the poets*, Leiden.
- F. SANTORO 2013, «La citation des Nuées dans l'Apologie de Socrate de Platon», in A. LAKS ; A. SAETTA (edd.), *Comédie et philosophie. Socrate et les "Présocratiques" dans les Nuées d'Aristophane*, Paris.
- M. STELLA 2017, «Philosophes au théâtre de l'écriture: Socrate et Anaxagore, Aristophane et Platon», *Archai* 19, pp. 61-91.
- I. C. STOREY 1985, «Eupolis 352K», *Phoenix* 39, pp.154-157.
- U. WILAMOWITZ 1920, *Platon*, Berlin.
- C.F. WILLINK 1983, «Prodikos, 'Meteorosophists' and the Tantalos Paradigm», *Class. Quart.* 33, pp. 25-33.

50. «Les rumeurs, souvent suivies de clameurs, ont une grande influence sur les mouvements des masses populaires, même si elles sont romanesques ou dramatiques, en suivant les règles de vraisemblance de la *mimèsis* théâtrale, plus elles auront de force pour émouvoir et persuader la multitude», SANTORO 2013, 195.